

Проф. др Драган Симеуновић
Факултет политичких наука, Београд

Кнез Павле и 27. март

(Да ли се 27. марта 1941. године догодио државни удар, пуч или терористички акт?)

Увек када мислимо да је неки крупан историјски догађај, било трагичан, било радостан, проузроковала и потпуно обликовала воља једне или неколико особа неумитно грешимо ма колико нам изгледало да је то тако. Још од херојских античких времена појединац и његова воља су у смислу детерминатора историје били и остали у истом часу и све и ништа. Друштво је одавно, а посебно у захуктала два-три века, постало чудовишно сложен и осетљив систем, а уз то је задржало ону још за првобитну политичку заједницу карактеристичну рањивост и осетљивост нарушавања токова сопственог живљења чак и актом неког појединца.

У нашем просечно обоготворујућем доживљају моћи склони смо да, без сумње завидећи онима који поседују највишу власт као највећу институционализовану моћ, приписујемо престрого и неправедно много тога лошег што се догоди у друштву као израз њихове воље, напросто због тога што их гледамо кроз посебну лупу и оком оних чије судбине зависе од њихове воље. Исто тако, склони смо из интереса и кукавичлука добро умотаног у дивљење да некритички хвалимо оне који силом узимају власт од оних који су изабрани по договореним друштвеним правилима. Или онима који та правила драстично крше с позиција власти. У оба случаја заборављамо да постоји низ околности и процеса који усмеравају токове догађања у друштву и који утичу на животе појединаца бар онолико колико и акти моћних појединаца на те токове.

Када се спомиње 27. март 1941. године, и данас, после 62 године од тога догађаја, у атмосфери колоквијалне расправе лебди једна предрасуда. Реч је о оцени политичког ангажмана кнеза Павла Карађорђевића, односно о оцени преврата који је уследио као реакција на његов ангажман.

Невоља је у томе што предрасуде не могу бити одбачене док се објективно не провере, напросто већ из разлога што се могу потврдити и као тачне.

У случају 27. марта, предрасуду о његовом току, и нарочито исходу, стварали су многи, а још је више било оних који су крили, прећуткивали или преобличавали, искривљавали консеквенце тога догађаја. Чак ни најдобранамернији истраживачи нису избегли замку црно-белих интерпретација и, уопште, строгог, пре свега персоналног поларизовања. Тако се, услед политичке воље више центара моћи, већ од тога датума Кнез Павле нашао на стубу срама, на кога су га више везивале него с њега ослобађале потоње научне анализе тога догађаја, како из разлога немања довољно дубоког увида у сам догађај и оно што му је претходило, тако и услед свесног напора истраживача да подиђу новим политичким моћницима којима и даље није одговарала истина о 27. марту 1941. године и кнезу Павлу Карађорђевићу.

Да не бисмо поновили једну од честих туђих грешака у приступу 27.

марту 1941. године обратићемо пажњу на проток времена у коме је догађај сазревао знатно пре него што се датумски збио.

Напросто, 27. март 1941. године се не може разумети уколико се не пође од анализе праведних и политичких токова у југословенској држави између два светска рата. Прво је потребно појмити спољнотрговински преврат који се десио још крајем двадесетих када су једна љубављу према Русима, Французима и Енглезима задојена монархија и нова „југословенска“ нација стале на шине најтешње економске повезаности с успињућом, мада тек скоро пораженом Немачком. Потребно је отворити очи и признати да концепт интегралног југословенства није био ништа више од површне идеологије која је, као и свака идеолошка поставка, могла да заноси и масе и владаре, али која услед своје неутемељености у реалности није могла да цементира пукотине на бедемима националистичких тврђава свих народа који су се нашли у новој државној заједници више туђом него својом вољом. Не може се заобићи ни евидентна крхкост демократије у политички заосталом друштву какво је било наше између два светска рата, нити се да превидети политичка заосталост као идеално тло за политичку манипулацију и чињење тзв. грешака брзоплетости.

И кнез Павле је стицајем историјских околности дошао на водећу политичку позицију у Југославији између два светска рата. Трагична смрт његовог рођака краља Александра, који је као и сви трагично пострадали владари овог народа, вољен и уздизан до границе култа тек после смрти, бацила је неправедну сенку на цео ток владавине кнеза Павла. Бити поређен с култом значи већ од самог почетка увек бити више губитник него добитник. Већ ту су почеци дифамације кнеза Павла и они ће бити предуслов за коначну оцену његовог укупног политичког дела.

Уопште, сви, без сумње врло озбиљни напори кнеза Павла да спасе већ добро заљуљани брод од пијаних морнара зарад невиних, иако неуких путника, нису наилазили на прави одјек управо код оних који су требали да имају највећу корист од његових напора. Ни Британци, које је он као убеђени англофил напросто обожавао, не само да нису узимали озбиљно његове молбе да се Југославији помогне на војном, економском и политичком плану како би се извукла из замке нарастајуће економске, а тиме и политичке зависности од Немачке и Италије, већ су често исмевали рану и далековиду забринутост кнеза Павла због опасности од нацизма и фашизма. Британци су се задовољавали тиме што су контролисали најважније југословенске политичаре, што је било довољно тек за спровођење британских интереса. Уосталом, и сам кнез Павле се понашао толико пробритански да је британским политичарима и дипломатама давао на увид најповерљивија документа не упознавши очито до краја, поред несумњивих предности, и лоше стране британске политике. У супротном је морао претпоставити могућност да пријатељство с њима није препрека да га не свргну с власти.

Једна велика историјска неправда према једном народу и његовом легалном и легитимном вођи је из фазе неприметног бубрења с почетка тридесетих почела да добија јасне контуре средином четврте деценије двадесетог века, да би у последњих годину-две *те деценије* постала толико очевидна да се њено неувиђање тешко може правдати политичком заслепљеношћу експлозијом велике драме која је тада већ увелико потресала Европу.

Кнезу Павлу се ставља на душу да је приступањем Тројном пакту сврстао Југославију у ред фашистичких држава. Мало се ко пита зашто, а још је

мање оних који се питају да ли се *то уопште догодило*. Када се анализирају његови потези и отресе идеолошка прашина с историјских чињеница, јасно се види да је укореењена представа о Кнезу Павлу као политичару кога су носили домаћи и страни вихорни догађаји нетачна. Штавише, он је очито био не само врло mudar него и изразито рационалан државник. Још од античких времена умност политике се доказивала савлађивањем емоција помоћу разума у корист општег добра. Документи нам откривају да је кнез Павле брижљиво водио рачуна о интересима свога народа не западајући скоро ни у једну грешку. Импресионира начин помоћу кога он, за балканске прилике неуобичајено смирено, али зато не мање вешто, контролише узаврелу политичку сцену Југославије и пружа отпор иностраним напорима (чак и када су у питању проверени пријатељи) да Југославија и његов народ буду злоупотребљени ради реализације туђинских интереса.

Знају ли уопште они који су осуђивали кнеза Павла зашто није до краја и у свему следио британску политику, колико пута су Британци тражили да Југославија изврши политичко самоубиство јавним сврставањем на страну савезника, онда када више није било ни слободе ни наде у Европи, рецимо на састанку представника британских, грчких и југословенских власти у Атини 1940. када је наша страна тражила од Британаца оружје, а британски одговор је гласио да Југославија треба да нападне Немачку и Италију јер је то најбољи начин да се дође до оружја. Кнез Павле је био шокиран толиком цинизмом јер онолико колико је било важно Великој Британији да Југославију увуче у рат исто толико је њему било важно да Југославија остане неутрална. Нико није тако добро као он знао да је наша армија лоше наоружана и национално разједињена. Док је у јавности и у главама широм Југославије још одјекивао мит о непобедивости наше војске, кнез Павле је имао јасну слику о томе да је војска састављена од различитих народа који имају различита расположења према страним силама. За разлику од профранцуских и антигермански настројених Срба, пронемачки настројени Хрвати нису били вољни да ратују против Немачке.

Кнез Павле је знао да су велике силе створиле Југославију као антигермански бедем и да настоје да је у те сврхе буквално употребе. У оној мери у којој је био све више разочаран у политику Британије и њено игнорисање његових захтева, кнез Павле је бивао све усамљенији. Историјска грађа потврђује да је покушавао да обезбеди неутралност Југославије и на другим странама на све начине, а да у томе није имао никакву подршку ни у земљи, а још мање ван ње. Последњи озбиљан покушај да му неутралност обезбеди Италија отворено је осујетила Немачка. Стешњен између неразумевања и себичности Велике Британије која је тражила од кнеза Павла да Југославија игра улогу камиказе у Другом светском рату и растућих орочених претњи Немачке и Италије, кнез Павле се одлучио на једино што је било могуће. Тежећи да добије на времену прихватио је преговоре с Немачком о приступању Тројном пакту под условима за које је веровао да их Хитлер неће ни лако ни брзо прихватити и да ће то Југославији обезбедити вишемесечну добит у времену. Но Хитлеру се журило да обави крупније задатке него што су били балкански. Уз то, респектовао је несумњиво и српску борбеност и стечену победничку ауру након Првог светског рата иако је без сумње морао знати да је Југославија те 1941. године била војнички већ слаба земља. Зато је на чуђење многих понудио Југославији као држави услове које није добила ниједна друга, не само балканска, већ ни европска земља рачунајући и Шведску и Шпанију.

Немачки генерал Јодл је с негодовањем чак рекао да се Хитлер „понаша према Југославији као према примадони“. Објашњење можда лежи у писму кнеза Павла својој ташти, великој војвоткињи Русије Јелени Романовој, из 1947. године које је недавно објављено љубазношћу кнегиње Јелисавете Карађорђевић. У њему кнез Павле потанко описује свој разговор с Хитлером, између осталог наводи и Хитлерове речи да му је, за разлику од Италије, „потребна јака Југославија“. Уопште, били су то најбољи услови које је Хитлер икада икоме понудио. Југославији је гарантован територијални интегритет и њена сувереност, њена војна неутралност, и чак су јој отворене перспективе послератних добитака. Чувени разлог за осуду кнеза Павла у форми услова проласка немачких трупа кроз Југославију отпада као историјска неистина, баш као и измишљотина да су југословенске трупе требале да се боре на иностраним фронтovima.

Уместо да буде слављен као државник који је у историји Другог светског рата обезбедио најповољније услове за егзистенцију своје државе и народа, кнез Павле је у својој земљи дочекан на нож. Томе је допринело много фактора, од којих се многи нису могли ни одстранити ни избећи. Пре свега код Срба, а нарочито међу српским официрима било је предањем и образовањем развијено не само антинемачко већ и антибугарско и антимађарско расположење. Пактом је Југославија постајала савезница тих држава и народа за ноћ, што је за један закаснио народ који није имао страха од цивилизованог и благог владара какав је био кнез Павле било више од изазова. Уосталом, пропасти Југославије и, посебно српског народа, тежили су многи. Српска аутодеструктивност се тек добро надовезивала на туђе жеље и интересе. За само *два дана* Југославија и српски народ су се из позиције највећег добитника преобрнули у позицију *највећег губитника*. У оној мери у којој је 25. март значио спас за југословенску државу и њен народ, 27. март је значио њихову потпуну пропаст.

Један бајати британски план из 1940. године о свргавању кнеза Павла у случају да се превише приближи Немачкој активиран је и спроведен на несрећу српског народа. Цела акција је коштала не више од пола милиона фунти, а у њој су учествовали сарадници Интелигенс сервиса, прилично англофила и бројне патриоте. Политичка манипулација била је већа него обично у превратима. Ванредна издања штампе, пре свега *Политике*, само су доносила вест о приступању Тројном пакту а да нису наводила повољне услове по државу и народ. Створена је погрешна слика да се кнез Павле обавезао да омогући пролаз немачким трупама ради напада на пријатељски грчки народ. Патриотизам и религија су подстакли прве спонтане демонстрације иза којих је следила дуго припремана превратничка акција. Британска обавештајна машинерија, која је суверено владала балканским простором, покренула је војне кругове који су већ 26. марта у великој мери спровели превратнички план у дело да би у ноћи између 26. и 27. марта и формално одузели власт кнезу Павлу, а 27. обзнанили свој чин народу. У томе су превратници имали пуну подршку патријарха Гаврила (Дожића), који је без сумње био патриота. Исто тако би била грешка квалификовати многе од оних који су непосредно учествовали у извршењу непријатеља као некакве стране плаћенике. Истини за вољу, највећи број њих били су горљиве патриоте. У ствари, њихов патриотизам који је одувек красио нарочито српску војску искоришћен је као фактор с којим се и рачунало. У питању је била *борба за време*. Британцима је одговарало све што је могло бити учињено против Немачке из простог разлога што је то Немачку успоравало у њеним плановима. Превратом од 27. марта 1941. године југословенска држава и

њен народ, пре свега Срби, брутално су *жртвовани и гурнути у спољни и унутрашњи*, не само за Србе, мада за њих понајвише, братоубилачки грађански рат. Савезници су добили жељено *време*. Напад Немачке на Русију је померен *за пет недеља*. Довољно да Хитлер попут Наполеона упадне у замку руске зиме и довољно да све то плати животом милион и по Срба и других држављана Југославије. Уопште, фактор времена је главно обележје 27. марта 1941. године. Хитлер је потписао повољан уговор по нас јер није имао времена да се много бави нама, кнез Павле је желео да до неутралности дође добитком на времену, Британци су заједно с Русима једини и добили жељено време, а ми смо изгубили и време уз животе. Када се сабере време живота милион и по људи и упореди с временом од пет недеља у сатима и минутима, отвара се питање смислености и политичке целисходности преврата који је извршен 27. марта 1941. године. Не само из догађања од 27. марта већ и из понашања нове превратничке владе да се јасно видети да је једини циљ био да се изврши преврат, смени кнез Павле и направи хаос у земљи. Има ли веће потврде за то од става нове владе да остаје лојална политици везаности за Тројни пакт (!?), што је потпуно збунило народ. Нова влада је уз то прокламовала тежњу ка неутралности, а Југославија је де факто имала неутралност коју је изванредно повољним уговором с Немачком обезбедио кнез Павле.

Што се тиче *форме преврата* у нашој историографији и публицистици присутне су различите оцене. Спомињу се државни удар, пуч, грађанска револуција и терористички акт.

Зачуђује инсистирање на томе да се 27. марта 1941. године догодила револуција, а нарочито некаква грађанска антифашистичка револуција. Чак ни комунисти, који су вешто више од пола века стварали мит о 27. марту као антифашистичкој акцији коју су наводно они организовали, нису били склони да у кривотворењу догађаја иду толико далеко да означе 27. март као револуционарни акт. Напросто, када је реч о догађајима у Југославији 27. марта 1941. све одлике револуције су изостале у истој мери у којој су присутне одлике државног удара. Исто тако, може се тек говорити о неким садржајним елементима терористичког акта, на пример, у понашању према кнезу Павлу, али не и о терористичкој акцији већ из разлога што није постојала терористичка организација, него је целу операцију водила једна страна обавештајна служба преко својих конфектената, што не значи да и друге обавештајне службе, посебно америчка и руска, нису утицале на ток тих догађаја.

Анализа садржаја и технике преврата показује да је реч о најмилитантнијој форми државног удара, дакле, о *пучу*. Извели су га припадници националних оружаних снага у тајној спрези са спољним снагама које су у том региону имале своје војно-политичке интересе. Формирана је влада у којој је врховну власт имало војно лице док су цивилна лица била веома зависна од воље војних кругова и уопште нису имала довољну политичку тежину. На пример, Слободан Јовановић, иако популаран као научник, први пут је тада добио неку политичку функцију у животу, стари министар Нинчић је одабран као човек склон компромисима, а многи други су ту били најмање због поверења народа попут политички истрошеног министра Јефтића или врло непопуларног Боже Максимовића, званог Кундак, који се од некадашњег министра полиције преобратио у министра просвете, док су неки други чланови владе, пре свега Словенци и Хрвати, очито били у њеном саставу тек реда ради.

Овим, од стране туђина промишљеним, а с наше стране непромишљеним гестом, нанета је *страшна и непоправљива штета*, не само нашем народу већ

и човеку који нам је био омогућио мир и скоро швајцарску неутралност. Кнез Павле је прво од британске, а потом од свачије јавности демонизиран. На њега су се љутили сви, од Черчила до Хитлера и Стаљина, закључно с његовим народом. Протеран из отаџбине са својом породицом, проживео је горке године у афричкој забити уместо да буде слављен. Данас, када су скоро сви домаћи актери Другог светског рата рехабилитовани и када свако разуман тежи помирењу у своме народу, помирење у српском народу се не може обавити. Не само без објективне реконструкције догађаја од 27. марта 1941. године већ и без потврђивања државничке мудрости и оданости кнеза Павла интересу своје државе и свога народа. Он је велики и суптилни државник који се распињан између свог пробританског животног опредељења и интереса свога народа својим потписом на олако прокоцканом историјском споразуму од огромне важности јасно и потпуно определио за корист свога народа по цену штете по себе, штете коју је више него наслућивао и о њој јавно говорио, чак и Хитлеру. Реч је о оном, у нашој историји посебно ретком *примеру склада етичности и владања* који од античке политичке мисли важи као узор свих просвећених владара.

Пуч од 27. марта 1941. године био је, историјски гледано, по нас политички ударац у празно и трагично губљење много чега задобијеног, али не смемо заборавити да је то био и *ударац по човеку* који нам је учинио добро, по кнезу Павлу коме је његов народ заједно с туђинцима нанео непоправљиву штету. Нека данашњи дан и напор свих нас буде камичак у зиду покајања српског народа према кнезу Павлу.